

9.

Post-scriptum la „Sfinții-medici“.

(ad p. 169 sqq.).

Studiile de filologie română au luat în ultimii ani un avânt atât de viguros, încât aceeași chestiune se nimerește să fie tratată în același timp de mai mulți cercetători.

Așa s'a întâmplat și cu *teleleu*, de care ne ocupăm mai sus, în legăturile: *teleleu-Tănase* și *Teleleu și Trifon*. În fascicoul apărut zilele acestea din vol. II al revistei d-sale, *Grai și Suflet* (p. 350 sqq), dl Ov. Densusianu emite părerea că rom. *teleleu* din expresia: *a umbla teleleu* ar putea fi ung. *telelő* = 'de iarnă, care stă iarna, care petrece iarna' întrebuințat la început „despre acei ciobani care porneau cu oile ca să le ierneze dincoace“.

Ipoteza e, în adevăr, nu numai ingenioasă și neașteptată, ci și foarte ispititoare: ideea de vagabondagiu cuprinsă în expresia citată se potrivește de minune cu nomadismul pastoral, iar o serie de expresii sinonime de acest tip sânt netăgăduit ungu-rești¹. Toponimice ca *Deleleul*, munte în Suceava, care poate fi, evident, ung. *delelő*, 'merinzare, locul unde se face amiaza (cu turmele)², dar ar putea fi și o simplă variantă a lui *teleleu*, fiindcă un text popular din colecția Tocilescu (II, 1131) vorbește — oricât de echivoc — de „vârful *teleleului*“ (sic), vin, iarăși, în sprijinul etimologiei d-lui Densusianu, mai ales dacă ne gândim la paralele toponimice, de origine vădit păstorească, cum sânt: *Văraticul* (p. Neamț), *Tomnaticul* (munte în Ardeal), *Iernatecul* (sat în Râmnicu-Sărat, dispărut prin surparea terenului, la 8 Apr. 1915 după „Universul“ din 14 April același an; în „Marele Dicționar Geografic“: *Iernatica*, sat, deal și pârâu, în același județ). În sfârșit, legăturile lui *teleleu* cu *Tănase* și *Trifon* s'ar putea explica foarte bine ca amplificări posterioare, *tănase* conținând numai ideea de „prostănac“ reprezentată și de *teleleu* (prin peiorizare ulterioară), iar *Trifon* anexându-se, prin etimologie populară, pentru că *teleleu* va fi fost înțeles ca numele de Sfânt omonim.

¹ La cele deja semnalate se poate adăugi: „a umbla *techerghew*“ (Cluj) = ung. *tekergő* „umherschweifend“.

² Cf. și megl. *Mirindzu*, *Mirindzu-vecl'u*, *Mirindzu-mari* (Th. Capidan, *Românii nomazi*, p. 156).

Dificultatea de a ne opri definitiv la această explicație apare, însă, serioasă, îndată ce examinăm situațiunea mai de aproape.

Mai întâiu, în articolul lui W. Christiani din *Archiv f. sl. Philologie*, XXXIV (1913), citat de dl O. Densusianu, se găsește cu același sens de „prost“, pe lângă rus. *thalalei* sau *thalelei*, raportat de autor la numele Sfântului, și *ermolaj*, alt nume de Sfânt-medic fără argint (p. 326), precum alături de sinonimul ipocoristic *falea* (ibid.), apare cu același înțeles și *Faleliuc* (p. 343), corespunzând exact rutenismului *Tiuliuliuc* din varianta *Tiululiuc-Tănase*, relevată de noi (p. 181, n. 1). Aceasta ar reabilita însă, identificarea lui *teleleu* românesc cu *Talaleu* (Sf.), cu atât mai vârtos, cu cât — dacă nu ne înșelăm — și numele Sf. Damian apare în slavă cu aceeași accepțiune peiorativă (*demijan*).

Ceea ce primejduiește, însă, mai mult și deopotrivă cele două etimologii propuse, de d. O. Densusianu și de mine, pentru *teleleu*, e împrejurarea, trecută cu vederea, că, de fapt, cuvântul există, în chiar această formă, cu înțelesul de „telal“ sau „crainic“, „pristav“, fiind atestat în următorul pasagiu din traducerea veche românească a lui *Herodot* (ed. N. Iorga, p. 81=I, 195, recte 196): „La toate satele, preste tot anul, era obicei, când eră fetile de măritat, le aduna toate la un loc, și atunci sta împriurul lor bărbații. Și să (*sic*) sculă câte pre una, de tot vindè *teleleul*, întâi pre cei mai frumoasă...“. (Originalul grec vorbește, în adevăr, de κῆρυξ: „κῆρυξ πωλέεσκε“, — iar, puțin mai jos: „κῆρυξ πωλέων“, neglijat de tălmăcitorul român, — deci de *crainicul*, *pristavul*, care făcea „târgul de fete“¹).

Identitatea sensului acestui *teleleu* cu acela de „Ausrufer“, „Ausrufer bei öffentlichen Versteigerungen“ al lui *telal* e indiscutabilă, iar fama rea sau măcar lipsa de simpatie ce încunjură pe aceste personaje dubioase (cf. *zbir*) și faptul că, de multe ori, ei își îndeplinesc meseria cutreierând drumurile, fie ca „ambulante Trödler“, fie ca pristavi („au început a stri-

¹ Interesant de observat, că același traducător român redă pe gr κῆρυξ, nu numai prin *teleleu*, ci și prin *crainic* și *strigător* (cf. DR., III. 408). — Femininul *teleloaică* (pe lângă *teleleică*), pe care-l întâlnim la Filimon (*Ciocoii vechi și noi*, ed. 1889, p. 170): „parcă e o brezaie sau *teleloaică*“ (despre o femeie înzorzonată cu pietre scumpe), pe baza unui alt citat mai recent, îl înregistrează și Tiktin traducându-l „Maklerin, Vermittlerin“, ca și Șăineanu, care-l glosează: „vânzătoare pe uliți de lucruri vechi“ și le rapoartă direct la *telal*.

gare telalii pe ulițe“, sună întâiul citat din Tiktin, s. v.), ne apropie de înțelesul de „vagabond“.

S'ar putea, deci, ca *teleleu* din *a umblă teleleu* să fie totuși același cuvânt cu *telal*, — cum admitea Cihac și, cu unele rezerve, Tiktin.

Oricare ar fi însă etimologia lui *teleleu* însuși, în varianta bucovineană citată de noi (din Zanne): *a umblă Teleleu și Trifon*, e incontestabil că numele Sfântului *Talaleu* s'a grefat pe el, grație omonimiei, și, în definitiv, — indiferent de mecanismul fenomenului, — expresia noastră cuprinde, cum spuneam, un reflex popular al pomeniților „Anagyri“¹.

Cu aceasta am sfârșit esențialul ce aveam de adăugat la articolul nostru. Profităm însă de ocazie, pentru a mai adăugi câteva observațiuni.

Numele Sf. *Trifon* s'ar putea să fie, el, baza verbului *trifui* (din **trifoni*), prin aluzie la băutura, deoarece printre numirile populare bulgărești ale sfântului, pe lângă *Trifun-Zarëzan*, etc. etc. este și: *Trifun-Pijanița*².

Cuzman de Amin (și băn. *Cosman de amin*, p. 172), e chiar forma sârbească a numelor respective: *Kuzman i Damjan*³. Și e interesant de observat, că în colecția de descântece bănățene a lui E. Hodoș⁴, în care formula inițială de invocare a Sfinților e foarte adesea omisă, în sensul reducerii la „Amin! amin!“ (pp. 16, 18, etc.), sau măcar redusă: „Doamne ajută-mi, *Cuzman*“ (p. 57), o singură dată (p. 35) întâlnim: „Amin! amin! *Cusma Damin!*“ —, pe când „Sfântă Maică Mărie“ sau „Maică Precurată“ ori „Precistă“ nu lipsește mai niciodată, găsim, în schimb (p. 50), și următoarea formulă introductivă, care explică pe „amin“ inițial:

In numele Tatălui
Și al Fiului
Și al Sfântului Duh,
Amin!
Amin! Amin!

¹ Subt aspectul slav apare epitetul la D. Cantemir (*Divanul lumii*, ed. Academiei Române, I. p. 3): „bezsrabarnici“.

² V. D. Marinov, *Narodna vëra i religiozni narodni obiçai*, în „Sbornicul“ Academiei Bulgare, XXVIII, (1914), p. 356. — Cu *trif* din jargonul evreiesc (opusul lui *coșer*), cuvântul nostru nu poate avea, în orice caz, nimic comun, deși termenul e cunoscut în tot Orientul (cf. și turc. *terfa*, „immonde, repugnant“, de l'hebreu: Barbier, II, 285). — Din vocabularul germ. *ne-am gândi și la triefen*.

³ Cf. și rutenismele bucovinene *Cosmaniuc* și *Cosmiuc*.

⁴ *Poezii populare din Bănat*, III: *Descântece*, Sibiu 1912.

Rar de tot formula de invocație a Sfinților apare la sfârșitul descântecului, ca în colecția pâr. Bălășel (*Versuri populare române*, 1², 59):

Să rămâie curat
Și luminat
.....
Ca soarele'n senin
Ca luna'n plin
Ca Cosma și Damian, Amin.

O variantă ulterior publicată în *Comoara Satelor* (IV, 1926, p. 43), arată, în același timp, că „descântecu' Sfintei Marie Maria“, interpretat de noi ca „descântecul Sfintei Maria Mare“ (p. 171, n. 2), trebuie înțeles mai curând ca: „descântecul Sfintei *marei Maria*“ :

Amin, Amin
Cosman de amin.
Vracii Domnului,
Descântecu' Sfintei *Marii*
Mării
Prea sfântă *Mariă* (l. Maică?) Precistă,
Sfântă *Vineri*
Și cu drag ingeru' meu

A *umblă de-a hoameghea* (p. 177) trebuie explicat, de sigur din ung. *hová megy* „unde merge?“ (cf. p. 174, n. 4); pentru posibilitatea legăturii etimologice a lui *hambesa* cu *hampejs* (p. 175, n. 1) putem aminti și mfr. *coquebillet* „mauvais lieu“ (Sainéan, *Les sources indigènes de l'étimologie française*, I, p. 81), cum și faptul că în orașele din Ungaria se practică odinioară „am Gallustage (16 Oct.) das sogenannte H a h n e n b e i s s e n“ (v. *Ung. Jahrbücher*, VI, 1926, p. 70); pentru *a bate alcaua* (174) se poate compara obiceiul similar, cu datare precisă (în amintirea rezistenței victorioase din 14 Aug. 1715 contra Pașei din Bosnia) și soroc anual (15 August), la Slavii din Dalmația (v. *Die österreichisch-ung. Monarchie in Wort und Bild: Dalmatien*, p. 148, sq.¹); iar pentru *a umblă leanca* (179) am putea pomeni și pe dr. *leancă* „alergătoare“, „cicric“ (cf. *DR*, III, 836.²).

¹ Și Sf. Trifon (Tripun) apare acolo, mai ales la Cattaro, unde se dă la 3 Febr., în onoarea sa, „cea mai strălucită serbare populară național-religioasă“ (ibid., p. 194 sq.).

² Relativ la *landră*, etc., v. acum instructivele observațiuni ale d-lui Ov. Densusianu (l. c.) asupra prov. *landaire* în raport cu germ. *landern*, cum și cele spuse de Sainéan (o. c., II, 59) despre prov. *balandra*, *landra* 'battre le pavé', *landrin* 'vagabond', *landra* 'coureuse', etc., în raport cu it. *malandrino* 'vagabond', etc.

Cileandra („a umbla de-a cileandra“, 176) trebuie pus în legătură cu numele de joc popular *cinleandra*, pomenit în strigături (Gh. Cardaş, *Cântece populare moldovenești*, Arad, 1926, p. 169).

În sfârșit, sinonimica însași a expresiei poate fi sporită, întru altele, cu *a sări* (s. *juca*) *drăgaica*, pentru care v. Zanne, *Prov.*, IV, 355 și Șăineanu, s. v., și — în același sens de „vântură-țară“ — cu „a *cutreiera meleagurile, nemernicind*“, din cutare text vr. (v. Cartoian, *Legendele Troadei*, p. 52), pe lângă un *a umblă pustiu* (S. Opreanu, *Contribuțiuni la toponimia din finutul Săcuilor*, Cluj, 1926, p. 28)¹.

V. Bogrea

Despre ce Psaltire și Liturghie vorbește Pavel Tordasi la 1570 ?

În legătură cu cele scrise despre M. Halici pe p. 87 a acestui volum am amintit că, după cum apare din porunca de la 9 Decembrie 1570 a episcopului româno-calvin Pavel Tordasi, care dă de știre preoților români că, mergând la soborul care avea să se țină în ziua Crăciunului Mic la Cluj, „să-și aducă și bani de cheltuială ca să cumpere cărți românești: Psaltirea, pe care s'o plătească cu 1 florin, altă carte, Liturghia, pe care s'o plătească cu 32 denari“², se pare că Coresi, care avea tipărită *Psaltirea* românească la 1570³, „a putut să tipărească și un

¹ Din greșelile de tipar mai supărătoare, relevăm ocazional: „medicul literat“ (p. 170, n.) = *tîtrat*, „constituit“ (174, n.) = *construit* și „reminescente“ (175) = *reminiscente*. — P. 176, sub no. 7 și 13, cetește: 33 (pro 32) și suprimă semnul „ditto“ (∞) după no. 12. — P. 178, no. 35, l.: *laidac*, iar p. 181, n. 3: АРѠДНБѠ.

² N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihaiu Viteazul și Mitropolia Ardealului* în AAR., s. II, t. XXVII ist., p. 29; *Doc. Hurmuzaki*, XV, p. 645—6; A. Bunea, *Vechile episcopii românești*, Blaj, 1902, p. 41.

³ Se cunosc trei exemplare din această lucrare. Unul a fost descoperit de V. Mangra în 1890 și dăruit Academiei Române. El e defectuos: „cuprinde sfârșitul ps. IV (*durmănu* . . .) până la ps. V, 13 (. . . *fi-veri întră*), lipsesc apoi trei foi și textul care urmează începe de la ps. VIII, 10 și continuă până la ps. LXXI, 17. De aci începe o lacună până la ps. LXXII, 11. O altă lacună avem de la ps. LXXIII, 11 până la ps. LXXIV, 2. Mai lipsesc apoi foile de la ps. LXXV, 6 până la ps. XCIV, 4, de la ps. XCV, 6—C, 5, de la ps. CI, 25—CXVII, 13, de la ps. CXVII, 29—CXVIII, 16, de la ps. CXVIII, 33 până la Cânt. VI, 10, de la Cânt. VII, 43 până la titlul Cânt. IX, și în cele din urmă de la Cânt. X până la sfârșitul Cânt. XI. Ni s'a păstrat și ultima